Kamila Kowalczyk

Uniwersytet Wrocławski

W szponach dyskursu?

DOI: 10.19195/0867-7441.22.18

Recenzja: *Czytanie menażerii. Zwierzęta w literaturze dziecięcej, młodzieżowej i fantastycznej*, red. Anna Mik, Patrycja Pokora, Maciej Skowera, Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich, Warszawa 2016, ss. 259.

Słowa kluczowe: *animal studies*, *children studies*, literatura dziecięca, literatura młodzieżowa, literatura fantastyczna, badania kulturowe

Keywords: *animal studies*, *children studies*, *children's literature*, *young adult literature*, *fantasy literature*, *cultural studies*

Postulatycznie nieantropocentryczne nurty badawcze — projektowane w duchu badań kulturowych, przynależnych (krystalizującej się ciągle) „nowej humanistyce” — wymagają od badaczy usystematyzowania i rewizji dotychczasowych narzędzi i metod analizy (lub też wypracowania nowych). Interesująca na tym polu badawczym wydaje się próba stworzenia swego rodzaju „tematologicznych narzędzi poststrukturalistycznych”, której efektem są poszczególne publikacje należące do serii wydawniczej „Literatura dla Dzieci i Młodzieży. Studia”¹. W jej ramach pojawiają się pozycje poświęcone optykom badawczym związanym bezpośrednio ze zjawiskiem rozmaitych poststrukturalistycznych zwrotów w badaniach literackich². Co istotne — metody te stosuje się w badaniach poświęconych literaturze dziecięcej, młodzieżowej i fantastycznej, podczas gdy (zwłaszcza

¹ Dotychczas ukazały się monografie autorskie i tomy zbiorowe, poświęcone poszczególnym pisarzom, zjawiskom kulturowym lub analizom genologicznym: Janusz Korczak: *pisarz*, red. A.M. Czernow, Warszawa 2013; W. Kostecka, *Baśń postmodernistyczna: przeobrażenia gatunku. Intertekstualne gry z tradycją literacką*, Warszawa 2014; A. Franke, *Filmy „Matrix” oraz „Alicja w Krainie Czarów” jako archetypiczne opowieści mityczne*, Warszawa 2015; A. Wolanin, *Twórczość Doroty Terakowskiej: spotkanie z Nieznanym*, Warszawa 2015; E. Rąbkowska, *Potrzeba pocztu: kategoria dzieciństwa w polskiej współczesnej prozie wspomnieniowej (1987–2014)*, Warszawa 2015; M. Jaworek, *Mit dziecka: Korczak, Nietzsche, Zaratustra*, Warszawa 2016; *Geografia krain zmyślnych: wokół kategorii miejsca i przestrzeni w literaturze dziecięcej, młodzieżowej i fantastycznej*, red. W. Kostecka, M. Skowera, Warszawa 2016.

² Obok publikacji poświęconej obecności zwierząt w literaturze dziecięcej, młodzieżowej i fantastycznej w serii pojawił się również tom dotyczący kategorii miejsca i przestrzeni, w ramach którego autorzy poszczególnych tekstów wykorzystują narzędzia charakterystyczne m.in. dla geopoetyki, analizując funkcje i role nadawane miejscom rozumianym na wiele sposobów (zob. *Geografia krain zmyślnych...*).

względem pierwszej z nich) ciągle brakuje wyczerpujących opracowań utrzymanych w duchu badań kulturowych³.

Próbą wypełnienia tej luki jest publikacja *Czytanie menażerii. Zwierzęta w literaturze dziecięcej, młodzieżowej i fantastycznej*, która ukazała się — jako ósmy tom wspomnianej serii wydawniczej — dzięki inicjatywie działającego aktywnie na Uniwersytecie Warszawskim Koła Naukowego Baśni, Literatury Dziecięcej i Młodzieżowej i Fantastyki⁴.

Redaktorzy tomu (reprezentujący najmłodsze pokolenie badaczy) zwracają uwagę na to, że rodzimi naukowcy rzadko rozpatrywali problem zwierząt (i związanych z nim tematów) w literaturze dziecięcej z wykorzystaniem metodologii wykraczających poza paradygmat antropocentryczny⁵. W konsekwencji ich propozycja stanowi tak naprawdę próbę sprawdzenia, czy badania tego rodzaju są w ogóle możliwe.

Na tom składa się trzynaście tekstów, w ramach których badacze dzielą się refleksjami na temat obecności zwierząt w literaturze dziecięcej, młodzieżowej i fantastycznej⁶. Z jednej strony, artykuły stanowią propozycję odczytania zagadnienia przy pomocy nietradycyjnych narzędzi literaturoznawczych, z drugiej zaś — autorzy tekstów posiłkują się m.in. analizą strukturalną, co zapewnia eklektyzm metodologiczny. Ponadto, naukowcy łączą badania literaturoznawcze z koncepcjami związanymi z *animal studies*, uzupełniając je interesującymi analizami z zakresu *children studies*, ekokrytyki, kulturowej teorii literatury, *memory studies*, tematyki, postpaźmi, feminizmu, studiów genderowych i queerowych⁷.

Badania o interdyscyplinarnym charakterze poparte są pracami z zakresu szeroko pojmowanych nauk humanistycznych i przyrodniczych (m.in. filozofii, etyki, historii, kulturoznawstwa, psychologii, socjologii, antropologii, biologii, behawioryzmu, ewolucjonizmu). Dodatkowo, wykorzystywane przez badaczy

³ Zob. A. Czabanowska-Wróbel, *[Ta dziwna] instytucja zwana literaturą dla dzieci. Historia literatury dla dzieci w perspektywie kulturowej*, [w:] *Kulturowa historia literatury*, red. A. Łebkowska, W. Bolecki, Warszawa 2015, s. 329–340. Zob. także: *Koziołek Matolek i inne bajkowe zwierzęta w tekstach literatury i kultury*, red. M. Bator, B. Gierszewska, K. Kępczyk, Pacanów 2016, http://instytutbajki.pacanow.eu/wp-content/uploads/2017/01/Koziolek_Matolek_i_inne_bajkowe_zwierzeta.pdf, dostęp: 11.03.2017.

⁴ W dniach 7–8 kwietnia 2015 roku w Warszawie odbyła się konferencja naukowa pod tym samym tytułem.

⁵ A. Mik, P. Pokora, M. Skowera, *Słowo wstępne*, [w:] *Czytanie menażerii. Zwierzęta w literaturze dziecięcej, młodzieżowej i fantastycznej*, red. *idem*, Warszawa 2016, s. 11.

⁶ Artykuły zostały umieszczone w czterech działach: *Zwierzęta i dzieci, Kolekcje i katalogi, Opresje, Zwierzęta (nie całkiem) jak ludzie*.

⁷ Choć głównym przedmiotem analizy są zwierzęta, to jednak warto zwrócić uwagę na tekst Anny Mik, która część swojego artykułu poświęca analizie „bestii nieheteronormatywnych”, dokonując interpretacji baśni za pomocą narzędzi wypracowanych na gruncie badań nad literaturą *queer* i LGBT. Zob. A. Mik, *Postmodernistyczne Bestie. Transformacje wizerunku baśniowego „potwora”*, [w:] *Czytanie menażerii...*, s. 124–130. Tekst może stać się istotnym przyczynkiem do badań transformacji baśniowego gatunku w kontekście tych zjawisk kulturowych.

opracowania i źródła składają się na imponującą bibliografię związaną bezpośrednio z obecnością zwierząt w kulturze.

Analizie poddano teksty odmienne gatunkowo i estetycznie, przynależne różnym epokom historycznym i kręgom kulturowym. Problematyzacji obecności zwierząt w kulturze autorzy dokonywali na przykładzie m.in. powieści i opowiadań Grzegorza Gortata, C.S. Lewisa, Philipa Pullmana, Richarda Adamsa, Dina Buzattiego, Carla Collodiego, Michaela Morpurga, H.G. Wellsa, Sereny Valentino, Tanith Lee, Emmy Donoghue, baśni Marie-Catherine d'Aulnoy, Charles'a Perraulta, chińskich opowieści fantastycznych ze zbioru *Córka smoka*, wierszowanych form Danuty Wawiłow, Jana Brzechwy, a także historii biblijnych i mitycznych.

W kontekście badań nad literaturą dziecięcą niezwykle ciekawie przedstawia się wachlarz możliwych relacji między człowiekiem a zwierzęciem (na różnych poziomach rozumienia samej „zwierzęcości”), a przede wszystkim rysujący się niejednoznaczny status dziecka. Niedorośli bowiem jawi się w analizowanych tekstach jako zwierzę; jako ten, który przez zwierzę zostaje wychowany; jako rozumiejący zwierzęta (wykazujący się na tyle silną empatią, że przekracza ona bariery komunikacyjne wynikające z odmienności gatunkowej); jako ten, który ma sposobność „prawdziwego” poznania świata zwierząt i wejścia weń; jako twórca świata, w którym zwierzę może być szczęśliwe; czy jako ten, który na skutek wychowania przestaje być zwierzęciem — w konsekwencji relacje te prezentują skomplikowany model (konstrukt?) dzieciństwa.

Nielatwym zadaniem było podjęcie się próby opisanie, w jakich ramach definicyjnych mieszczą się kategorie zwierzęcości i człowieczeństwa w ogóle. Autorzy wskazywali na przykładzie rozmaitych tekstów trudności związane z funkcjonowaniem obu pojęć, podjęto się m.in. opisu zjawiska językowej i fizycznej przemocy względem zwierząt, częstokroć odwołując się do Kartezjańskiego poglądu o zwierzęciu-maszynie oraz do koncepcji szowinizmu gatunkowego. Badacze podjęli wyzwanie scharakteryzowania relacji człowiek–zwierzę zgodnie z postulatem Olgi Cielemieckiej, głoszącej, że „musimy przeanalizować [tę relację] w dwóch konfiguracjach: to, co ludzkie, wobec tego, co zwierzęce, oraz to, co zwierzęce, w tym, co ludzkie”⁸.

Mimo odmiennych perspektyw i przedmiotów badań autorzy starali się uchwycić miejsce konstruktu, jakim jest „nie-człowiek”, w przestrzeni ludzkiej. Próba taka musi być, oczywiście, poparta kulturowym kontekstem funkcjonowania poszczególnych utworów, w tym także uwzględnieniem odmiennego statusu i znaczenia zwierząt w poszczególnych epokach historycznych czy kręgach kulturowych⁹. Szczególnie wyróżniającym się w tym wymiarze opracowaniem jest

⁸ O. Cielemiecka, *Angelus Novus spogląda w przyszłość. O antyhumanizmie, który przezwycięża nicość*, „Teksty Drugie” 2013, nr 1/2, s. 88, cyt. za: P. Pokora, *Człowiek mówiący psim głosem. „Psie życie” Józefa Wilkonja w świetle studiów nad zwierzętami*, [w:] *Czytanie menażerii...*, s. 194.

⁹ Kontekst taki jest niezbędny, gdyż pozwala dostrzec np. potrzebę ostrożności w doborze tekstów, które podlegają później badaniom komparatystycznym (zbyt pochopne zestawianie teks-

bardzo interesujący artykuł Urszuli Łosiowskiej *Literacki gabinet zwierzęcych osobliwości Marie-Catherine d'Aulnoy*. Autorka, przybliżając sylwetki zwierząt, zwraca uwagę na moment historyczny, szeroko przedstawia istotne konteksty i wpływy literackie, a także dominujące wówczas zachowania społeczne mające bezpośrednie przełożenie na kształt utworów zawartych w baśniach baronowej (i innych utworach, nie tylko jej autorstwa). Ta szeroka kulturowa panorama, w ramach której zostały umieszczone analizowane utwory, pozwala lepiej zrozumieć genezę tekstu i sposób jego funkcjonowania w obiegu czytelnictwa.

Empatia względem zwierząt jest immanentnym składnikiem badań prowadzonych w optyce *animal studies*. Teksty zawarte w omawianym tomie wskazują, że badawcza (i literacka) chęć oddania głosu zwierzętom (czy też przemówienia w ich imieniu), a w konsekwencji próba nadania im podmiotowości, jest zadaniem niezwykle trudnym (zwłaszcza w kontekście badań nad podatnym na przekaz odbiorcą niedorośłym i nad sposobem oddziaływania na niego tekstów literackich). Podstawową trudnością, przed którą stanęli autorzy artykułów, było zachowanie dystansu badawczego, zaproponowana metoda może bowiem skutkować subiektywizacją oglądu badanych tekstów kultury, co w konsekwencji prowadziłoby m.in. do braku rozwinięcia innych istotnych kontekstów funkcjonowania analizowanych materiałów¹⁰. Co więc istotne, autorzy prezentują różne stanowiska, a wyniki ich badań wskazują, z jak złożonym materiałem i metodą badawczą mieli oni do czynienia.

Warto też podkreślić zasadne głosy poświadczające o niemożliwości odrzucenia antropocentrycznego spojrzenia na problem obecności (czy też nieobecności) zwierząt w kulturze. Animalocentryzm wszak to także konstrukt ludzki¹¹. W tym kontekście niezwykle ważne spostrzeżenie zaproponował Maciej Skowera, który (łącznie perspektywę *animal studies* i *children studies*) twierdzi: „Należy tu mówić o »zwracaniu się ku« dziecku i zwierzęciu, nie zaś o »zwracaniu się ich głosem«”¹², zaznaczając często niezauważane „zapośredniczenie” konstruktów, takich jak dzieciństwo czy zwierzęcość, w emocjach, doświadczeniu i stanach osoby dorosłej.

tów odległych kulturowo, językowo, czasowo i gatunkowo prowadzić może bowiem do uproszczeń lub niepoprawnych klasyfikacji).

¹⁰ Poszczególni autorzy zauważają np. komponenty ideowe zawarte w analizowanych przez nich tekstach, głosząc jednocześnie sprzeciw wobec ustereotypizowanych (i krzywdzących) wyobrażeń na temat zwierząt. Niektóre odczytania przywoływanych materiałów nacechowane są emocjonalnie, a ich wydźwięk nabiera cech postulatywnych.

¹¹ Zob. K. Kleczkowska, *Dajmony, pancerne niedźwiedzie i mulefa. Antropocentryzm a podziw dla zwierząt w „Mrocznych materiach” Philipa Pullmana*, [w:] *Czytanie menażerii...*, s. 222–223.

¹² M. Skowera, *Literackie spotkania istot podporządkowanych. Studium przypadku: „Miasteczko Ostatnich Westchnień” Grzegorza Gortata*, [w:] *Czytanie menażerii...*, s. 72.

Biorąc pod uwagę powyższe spostrzeżenia, nie ulega wątpliwości, że zaproponowana publikacja stać się może istotnym punktem odniesienia dla opracowań, których tematem przewodnim będzie np. sposób funkcjonowania zwierząt w innych mediach — filmie czy teatrze. Tom jest jednak przede wszystkim niezwykle ważnym głosem w raczkujących tak naprawdę badaniach kulturowych nad literaturą dziecięcą.

Anita Has-Tokarz

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
(Maria Curie-Skłodowska University)

Literary Fantasy for Children and Young People in the Media Space

DOI: 10.19195/0867-7441.22.19

Review: Michał Rogoż, *Fantastycznie obecne. Anglojęzyczne bestsellerowe cykle powieściowe dla dzieci i młodzieży we współczesnej polskiej przestrzeni medialnej*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2015, 285 pp.

Słowa kluczowe: fantastyka literacka, literatura dla młodzieży, bestsellery wydawnicze, recepcja literatury fantastycznej, książka dla dzieci i młodzieży

Keywords: fantastic literary fiction, young adult literature, publishing bestsellers, reception of fantastic literature, children and young adult books

The market of books for children and youth after 1989 witnesses, both on the global and domestic scale, the dynamic development of diverse varieties of popular literature, among which fantasy in its different variants occupies the leading position. This is confirmed by the list of bestsellers for young readers and by the reports on reading among children and young people¹.

The increased interest of children and young people in literary fantasy inspired Michał Rogoż to undertake studies on the reception of works representing this convention, combined with their adaptations as films and computer games, and with the media information space. The author studies the reception of fantasy genres in the press and in the Internet, analyzing five individual cases representing novel series for young readers: *The Chronicles of Narnia* [transl. as *Opowieści z Narnii*] by Clive S. Lewis, *His Dark Materials* [transl. as *Mroczne materie*] by Philip Pullman, the septology about Harry Potter by Joanne K. Rowling, *The Inheritance Cycle* [transl. as “Dziedzictwo”] by Christopher Paolini and the *Twilight* saga [transl. as “Zmierzch”] by Stephanie Meyer. The first impression of the

¹ See for example Z. Zasacka, *Czytelnictwo dzieci i młodzieży*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2014.